आपस्तम्बस्मृतिः

श्रीगणेशाय नमः

अथ प्रथमोऽध्यायः

अथ गोरोधनादिविषयेगोहत्यायां च प्रायश्चित्तवर्णनम्

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम्
दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः १
परेषां परिवादेषु निवृत्तमृषिसत्तमम्
विविक्तदेश आसीनमात्मविद्यापरायणम् २
अनन्यमनसं शान्तं सत्वस्थं योगवित्तमम्
आपस्तम्बमृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ३
भगवन् मानवाः सर्वेऽसन्मार्गेऽपिस्थिता यदा
चरेयुर्धर्मकार्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ४
यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम्
कृषिकर्मादि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च ५
देयञ्चानाथकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम्
बालानां स्तन्यपानादिकार्यञ्च परिपालनम् ६
एवं कृते कथञ्चित् स्यात्प्रमादो यद्यकामतः
गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन् ब्रूहि निष्कृतिम् ७
एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः
दृष्ट्वा ऋृषीनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ८
बालानां स्तन्यपानादिकार्ये दोषो न विद्यते
विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने ९
गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु
केचिदाहुर्न दोषोऽत्र देहधारणभेषजे १०
औषधं लवणञ्चैव स्नेहपुष्टयन्नभोजनम्
प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थः प्रायश्चित्तं न विद्यते ११

अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पन्तु दापयेत्
अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते १२
त्र्यहं निरशनात् पादः पादश्चायाचितं त्र्यहम्
पादः सायं त्र्यहं पादः प्रतिभोज्यं तथा त्र्यहम् १३
प्रातः सायं दिनार्द्धञ्च पादोनं सायवर्ज्जितम् १४
प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत्
अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च १५
पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत्
योजने पादहीनञ्च चरेत् सर्वं निपातने १६
घण्टाभरणदोषेण गौस्तु यत्र विपद्यते
चरेदर्द्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् १७
दमने वा निरोधे वा संघाते चैव योजने
स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोनमाचरेत् १८
पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात्
निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते १९
प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादोनं क्षत्रियश्चरेत्
कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् २०
द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ दुहेत्
द्वौ मासावेकवेलायां शेषकाले यथारुचि २१
दशरात्रार्द्धमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते
सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् २२
हलमष्टगवं धर्मं षड्गवं जीवितार्थिनाम्
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवञ्च जिघांसिनाम् २३
अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा
नदीपर्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत् २४
न नारिकेलबालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्म्मणा

एभिर्गास्तु न बध्नीयाद्बद्ध्वा परवशोभवेत् २५
कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्वृषभं दक्षिणामुखम्
पादलग्नाग्निदोषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते २६
व्यापन्नानां बहूनान्तु रोधने बन्धनेऽपि च
भिषङ्मिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतञ्चरेत् २७
शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्त्तने
सप्तरात्रं पिबेद्दुग्धं यावत्स्वस्था पुनर्भवेत् २८
गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकं भक्षयेद्द्विजः
एतद्विमिश्रितं चैव मुक्तञ्चोशनसा स्वयम् २९
देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च
एषु गोषु विपन्नासु प्रायश्चित्तं न विद्यते ३०
एका पादात्तु बहुभिर्दैवाद्व्यापादिता क्वचित्
पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक्पृथक् ३१
यन्त्रणे गोश्चिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने
यत्ने कृते विपत्तिश्चेत्प्रायश्चित्तं न विद्यते ३२
सरोमं प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकर्त्तनम्
तृतीये तु शिखा धार्य्या सशिखन्तु निपातने ३३
सर्व्वान्केशान् समुद्धृत्य छेदयेदङ्गुलिद्वयम्
एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ३४
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः

अथ द्वितीयोऽध्यायः

अथ शुद्ध्यशुद्धिविवेकवर्णनम्
कारुहस्तगतं पुण्यं यच्च ग्रामाद्विनिःस्मृतम्
स्त्रीबालवृद्धाचरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च १
प्रपास्वरण्येषु जलेऽथ नीरे द्रोण्यां जलं यच्च विनिःसृतं भवेत्

श्वपाकचाण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः २
न दुष्येत्सन्तता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः
स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ३
आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः
आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ४
अन्यैस्तु खानिताः कूपास्तडागानि तथैव च
एषु स्नात्वा च पीत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ५
उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम्
सर्वं शुध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति ६
सूर्य्यरश्मिनिपातेन मारुतस्पर्शनेन च
गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति ७
अस्थिचर्म्मादियुक्तन्तु खराश्वोष्ट्रोपदूषितम्
उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ८
कूपो मूत्रपुरीषेण ष्ठीवनेनापि दूषितः
श्वशृगालखरोष्ट्रैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः ९
उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्तपिण्डान् समुद्धरेत्
पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् १०
बापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम्
कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ११
यश्च कूपात्पिबेत्तोयं ब्राह्मणः शवदूषितात्
कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत् १२
अक्लिन्नेनाप्यभिन्नेन शवेन परिदूषिते
पीत्वा कूपे ह्यहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति १३
क्लिन्ने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिबेत्
शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा १४

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः

अथ तृतीयोऽध्यायः

गृहेऽविज्ञातस्यान्त्यजातेनिवेशने बालादिविषये च प्रायश्चित्तम्

अन्त्यजातिमविज्ञातो निवसेद्यश्च वेश्मनि
सम्यग्ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् १
चान्द्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम्
प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः २
यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत्
तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ३
कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शने शवदूषणम्
तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम् ४
बालो वृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वाऽपि पीडिता
तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ५
अशीतिर्यस्य वर्षाणि वालोवाप्यूनषोडशः
प्रायश्चित्ताद्ध मर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ६
न्यूनकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च
चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ७
अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृश्यते
शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ८
क्षुधा व्याधितकायानां प्राणो येषां विपद्यते
ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत्किल्विषं भवेत् ९
पूर्णेऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना
अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः १०
समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित्
विप्रसम्पादनं कार्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ११
सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थं फलञ्च तत्
सम्यक्कर्त्तुरपापं स्याद्व्रती च फलमाप्नुयात् १२

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः

अथ चतुर्थोऽध्यायः

अथ चाण्डालकूपजलपानादौ पानादिषूदक्यादिसंस्पर्शे च प्रायश्चित्तं
चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात्पिबते जलम्
प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णे वर्णे विधीयते १
चरेत्सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ३
भुक्त्वोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा
प्रमादात्स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विशोधनम् ४
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत्
जपं त्रिरात्रमनश्नन् पञ्चगव्येन शुध्यति ५
चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे च कृते द्विजः
प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्याद्भुक्त्वोच्छिष्टः षडाचरेत् ६
पानमैथुनसम्पर्के तथा मूत्रपुरीषयोः
सम्पर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा ७
एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत्
भोजने च त्रिरात्रं स्यात्पाने तु त्र्यहमेव च ८
मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः
दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ९
एकाहं तत्र निर्द्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे १०
वृक्षारूढे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति
फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्द्दिशेत् ११
ब्राह्मणान्समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत्
एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति १२
येन केनचिदुच्छिष्टो अमेध्यं स्पृशति द्विजः

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति १३
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः

अथ पञ्चमोऽध्यायः

अथ वैश्यान्त्यजश्वकाकोच्छिष्टभोजनेप्रायश्चित्तवर्णनम्
चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन
अनभ्युक्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् १
ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति
क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति २
चतुर्थस्य तो वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत्
व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ३
पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात्
ख्यापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रो दानेन शुध्यति ४
ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः
अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ५
उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्ते ज्ञानाद्द्विजो यदि
शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ६
ब्राह्मण्या सह योऽश्नीयादुच्छिष्टं वा कदाचन
न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ७
उच्चिष्टमितरस्त्रीणामश्नीयात् पिवतेऽपिवा
प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिराब्रवीत् ८
अन्त्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः
चान्द्रायणं तदर्द्धार्द्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ९
विण्मूत्रभक्षणे विप्रस्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्
श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः १०
उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः

शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाण्डं तथैव च ११
पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति १२
वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन
स्नानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति १३
विप्रोविप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन
स्नात्वाचम्य विशुद्धः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः १४
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः

षष्ठोऽध्यायः

अथ नीलीवस्त्रधारणे नीलीभक्षणे प्रायश्चित्तम्
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः
स्त्रीणां क्रीडाथसम्भोगे शयनीये न दुष्यति १
पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने
पतितस्तु भवेद्विप्र स्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति २
स्नानं दानं तपोहोमः स्वाध्यायः पितृतपणम्
पञ्चयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ३
नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत्
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ४
रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित्
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ५
नीलीदारु यदा भिन्द्याद् ब्राह्मणस्य शरीरकम्
शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ६
नीलीमध्ये यदा गच्छेत्प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित्
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ७
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते

अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चन्द्रायणं चरेत् ८
भक्षयेद्यस्य नीलीन्तु प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित्
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ९
यावत्यां वापिता नीली तावती चाशुचिर्मही
प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्द्ध्वं शुचिर्भवेत् १०
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः

अथ सप्तमोऽध्यायः

अन्त्यजादिस्पर्शैरजस्वलायाः विवाहादिषु कन्याया
रजोदर्शने प्रायश्चित्तम् ।
स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते
वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन १
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्तते
अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् २
साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत्प्रवर्तते
वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्म्मणि चैन्द्रिये ३
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेहनि शुध्यति ४
अन्त्यजातिश्वपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला
अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ५
त्रिरात्रमुपवासः स्यात्पञ्चगव्यं विशोधनम्
निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारञ्च कारयेत् ६
रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ७
प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहन्तथा
तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वह्निदर्शनात् ८

विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा
रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ९
स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रैरलङ्कृताम्
पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वाशेषं कर्म्म समाचरेत् १०
रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुटवायसैः
सा त्रिरात्रोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ११
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित्स्त्री रजस्वला
कृच्छ्रेण शुद्धते विप्रस्तथा दानेन शुध्यति १२
एकशाखासमारूढा चाण्डाला वा रजस्वला
ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् १३
रजस्वलायाः संस्पर्श कथञ्चिज्ज्ञायते शुना
रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति १४
अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत्
तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः १५
उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्वलाम्
मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत्कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु रजस्वलाम् १६
उदक्यां सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि
कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोधनम् १७
चाण्डालैः श्वपचैर्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि
शेषाहात्फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुध्यति १८
उदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि
अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति १९
एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम्
सचेलप्लवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत् २०
सवर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते
एवमेव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः २१

इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः

अथ अष्टमोऽध्यायः

सुरादिदूषितकांस्यशुद्धिविधानवर्णनम्
भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते
सुराविरामूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः ११
गवाघ्रातानि कांस्यानि शुद्धोच्छिष्टानि यानि तु
दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च २
शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्य्येन्दुरश्मिभिः ३
रेतस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति
अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ४
शुद्धमन्नमविप्रस्य पञ्चरात्रेण जीर्य्यति
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्य्यति ५
पयस्तु दधि मासेन षरामासेन घृतं तथा
सम्वत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्य्यति वा नवा
भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम्
इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि ७
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेणैव सहासनम्
शूद्रात् ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ८
आहित्याग्निस्तु योविप्रः शूद्रान्नान्न निवर्तते
तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ९
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा ह्यन्याच्छुक्रस्य सम्भवः १०
शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः
स भवेच्छूकरो ग्राम्यो मृतः श्वा वाथ जायते ११
ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि

वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन १२
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम्
वैश्यस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् १३
वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपैः
अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् १४
व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम्
क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम् १५
स्वकर्म्मणा च वृषभैरनुसृत्याद्यशक्तितः
खलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नन्तेन संस्कृतम् १६
अज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च
रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्जितम् १७
आममांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च
गुडं तक्रं समं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः १८
शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः शक्तवस्तिलाः
रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः १९
आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि
मनस्तापेन शुध्येत द्रुपदां वा शतं जपेत् २०
द्रव्यपाणिश्च शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित्
तद्द्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः २१
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः

अथ नवमोऽध्यायः

अपेयपानेऽभक्ष्यभक्षणे च प्रायश्चित्तवर्णनम्
भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित्स्रवते गुदम्
उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् १
पूर्वं शौचन्तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपस्पृशेत्

अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति २
अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः
मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ३
प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा
पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ४
अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे
रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ५
पद्मोदुम्बरबिल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः
एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यति ६
ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु
अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ७
चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा
जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः
तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापिवा ८
यद्वेष्टितं कालवलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तञ्च भवेच्छरीरम्
श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक्स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ९
ऊर्द्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते
ऊर्द्ध्वं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव शुध्यति १०
उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम्
मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ११
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु
षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु १२
उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्ता च समुपस्थितः
अपीतवत्समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् १३
अन्ने भोजनसम्पन्ने मक्षिकाकेशदूषिते
अनन्तरं स्पृशेदापस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत् १४

शुष्कमांसमयं चान्नं शूद्रान्नं वाप्यकामतः
भुक्त्वा कृच्छ्रं चरेद्विप्रो ज्ञानात्कृच्छ्रत्रयं चरेत् १५
अभुक्ते मुञ्चते यश्च भुञ्जन् यश्चापि सुच्यते
भोक्ता च भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम् १६
यच्च भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वाऽपि विशेषतः
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति १७
उदके चोदकस्थस्तु स्थलस्थश्च स्थले शुचिः
पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः १८
उत्तीर्य्याचम्य उदकादवतीर्य्य उपस्पृशेत्
एवन्तु श्रेयसा युक्तो वरुणेनाभिपूज्यते १९
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ
स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम् २०
जम्मप्रभृतिसंस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम्
असपिण्डैर्न कर्तव्यं चूडाकार्ये विशेषतः २१
याजकान्नं नवश्राद्धं सग्रहे चैव भोजनम्
स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् २२
ब्रह्मौदने च श्राद्धे च सीमन्तोन्नयने तथा
अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् २३
अप्रजा या तु नारी स्यान्नाश्नीयादेव तद्गृहे
अथ भुञ्जीत मोहाद्यः पूयसं नरकं व्रजेत् २४
अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः
रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्नुते २५
स्त्रीधनानि च ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः
स्वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधोगतिम् २६
राजान्नं तेजआदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसम्
असंस्कृतन्तु योभुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् २७

मृतके सूतके चैव गृहीते शशिभास्करे
हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् २८
पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधा कामचारिणी
आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् २९
मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः
विशेषाद्भुक्तमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ३०
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम्
भुक्त्वैषां ब्राह्मणश्चान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु ३१
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः कदाचिदुपजायते
सवर्णेन तदोत्थाय उपस्पृश्य शुचिर्भवेत्
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ३२
ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रे प्रेषणकारिणः
भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव सः ३३
अनूदकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकुले पथि
कृत्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः ३४
भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्थतः
उत्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः ३५
मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः
मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु गव्यं पीत्वा विशुध्यति ३६
उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः
चान्द्रायणेन शुध्येतब्राह्मणानांच भोजनैः ३७
भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा
प्रमादाद्यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ३८
स्नात्वा त्रिषवणं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः
स त्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ३९

चाण्डालेन तु संस्पृष्टो यश्चापः पिबति द्विजः
अहोरात्रोषितो भूत्वा त्रिषवणेन शुध्यति ४०
सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छ्रस्य तं विदुः
सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् ४१
दिनद्वयञ्च नाश्नीयात्कृच्छ्रार्द्धं तद्विधीयते
प्रायश्चित्तं लघु ह्येतत्पापेषु तु यथाऽहतः ४२
कृष्णाजिनतिलग्राही हस्त्यश्वानाञ्च विक्रयी
प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषोभवेत् ४३
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः

अथ दशमोऽध्यायः

अथ मोक्षाधिकारिणामभिधानवर्णनम्
आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावन्नोद्ध्रियते जलम्
उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावद्भूमिर्न लिप्यते १
भूमावपि च लिप्तायां तावत्स्यादशुचिः पुमान्
आसनादुत्थितस्तस्माद्यावन्नाऽऽक्रमते महीम् २
न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते
आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ३
न तथाऽसिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः
यथा क्रोधो हि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः ४
क्षमा गुणो हि जन्तूनामिहामूत्रसुखप्रदः
अरिर्वानित्यसंक्रुद्धो यथाऽऽत्मादुरधिष्ठितः
एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते
यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ५
न शक्तिशास्त्राभिरतस्य मोक्षो नचैव रम्यावसथप्रियस्य
न भोजनाच्छादनतत्परस्य एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ६

मोक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक्
मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य स्वाध्याययोगागतमानसस्य ७
क्रोधयुक्तो यद्यजते यज्जुहोति यदर्च्चति
सर्वं हरति दत्तस्य आमकुम्भ इवोदकम् ८
अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः
अर्चितः पूजतो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ९
आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसम्भवैः
एवं जपश्च होमैश्च पुनराप्यायते द्विजः १०
मातृवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्ट्रवत्
आत्मवत् सवभूतानि यः पश्यति स पश्यति ११
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम्
यो भुङ्क्ते भुक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् १२
अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्षणम्
शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथर्वोक्तं तथैव च १३
अग्निहोत्रं त्यजेद्यस्तु स नरोवीरहा भवेत्
तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते १४
विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरा मृतसूतके
सद्यः शुद्धिं विजानीयात्पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् १५
देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रतरेषु च
कल्पितं सिद्धमन्नाद्यं नाशौचं मृतसूतके १६

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः

समाप्ताचेयमापस्तम्बस्मृतिः

Reference:
Smṛti Sandarbha, Vol. III, (Delhi: Nag, 1981) p. 1387.